

POESI FÖR VÄRLDEN SAMMAN

Den turkmenske 1700-tals poeten Makhtumkuli-Fragi och samtida svenska poeter

Turkmenistan är ett av världens mest isolerade länder och kan jämföras med Nord Korea, när det gäller landets förhållanden med omvärlden.

I Turkmenistan finns inte en enda censurerad tidskrift, radio- eller Tv-kanal. Internet underkastas censur och medborgarnas liv kontrolleras dygnet runt, demonstrationer och folksamlingar är förbjudna (med det enda undantaget när regimen själv kallar till att folket ska samlas). Det finns helt enkelt ingen yttrandefrihet i det här centralasiatiska landet.

Samtidigt är Turkmenistan ett land som är viktig med tanke på landets många rikedomar när det gäller landet rent historiskt och arkeologiska gåtor. En av de gåtorna avslöjades i början av 20-hundratalet av den världskände grekiske arkeologen och historiken, hedersmedlem i grekiska akademien: Viktor Sarianidi. Hans bok *City of Kings and Gods* summerar hans arkeologiska undersökningar under 30 år och resultaten att Merv (i södra Turkmenistan) var det 5:e centrumet av den mänskliga civilisationen.

Turkmenistan har många fascinerande historiska ruiner och även mycket litterära arv från gamla tider. Turkmensk folklor, kärleksromaner från medeltiden, epos om hjältar och poesi från medeltiden som fortsätter fascinera läsare även idag. Under 17- till 18-hundratalet verkade en hel rad poeter i Turkmenistan som hade varit nästan en enastående poetisk skola i den här delen av världen. En av dem var den erkände och vise mannen i Fjärran Östern, den store turkmenske poeten Makhtumkuli föddes år 1733. Han gick i grundläggande skola i sin by och fortsatte sedan sin utbildning i Bukharas och Shirgazis högskolor som var två kända utbildningscentra i dåtidens Öster.

Ju mer man läser Makhtumkulis litterära verk desto mer uppenbart blir det att hans utbildningsnivå, världsåskådning och perspektiv var betydligt bredare än hans samtids. Den blivande poetens stora törst efter bildning och upplysning var drivkraften till att han sökte efter fördjupade kunskaper på egen hand.

Makhtumkuli inspirerades av de medeltida poeterna Khayyam, Navoi, Nesimi, Fizuli, Nizami, Rudaki, Rumi, Firdausi och studerade verk av filosofer som Farabi, Biruni, Ibn-Sina, Khorezmi, Abu-Said. Han var även förtrogen med gammal grekisk litteratur och filosofi samt intresserad av dåtidens naturvetenskap. Man kan skönja influenser från de ovan nämnda poeterna och filosoferna i Makhtumkulis dikter "Den här världen", "Världen är en gäst i dina ögon", "Färdas inte fel väg", "Vad är du för något?", "Tala ut – det finns alltid de som förstår" och i många andra titlar. I sitt skapande influerades Makhtumkuli även av den samtida 1700-talsfilosofin med kännetecken som humanism och människans rätt till ett värdigt liv oavsett klasstillhörighet. I dikterna där han vänder sig till "Det Goda" och "Det Onda" återspeglas i allra högsta grad hans humanism och tankar om livets mening, vilka harmonierade med samtids mest högtstående humanistiska idéer.

I denna del av världen karakteriserades 1700-talet av krig, plundringar och grymheter. Med sin poesi försökte Makhtumkuli omvända människor till att istället vara toleranta och vänliga mot varandra. Han uppmanade de turkmener som tillhörde olika kungariket, och som

regelbundet drabbades av anfall och plundringar från fiender, att förenas och bilda en centraliserad stat. Denna idé genomsyrar flera av hans mest kända dikter. Detta kan vara en förklaring till att han var lika populär i alla samhällsklasser i det turkmeniska samhället. Att han förespråkade att man skulle hjälpa de behövande både andligen och materiellt, gjorde Makhtumkulis litterära verk populära inte bara i Turkmenistan, utan också i grannländerna. Hans dikter reciterades flitigt och man satte även musik till dem.

Fragi, ett ord som betyder "den olycksdrabbade", blev poetens litterära pseudonym.

Makhtumkulis dikter kom till Europa i mitten av 1800-talet. En kännare av polsk litteratur, A.Hodzko-Boreyko, publicerade tre dikter av Makhtumkuli på engelska i London 1842. En rysk litteraturvetare I.N.Berezin publicerade en dikt av poeten i sin antologi "Turkisk antologi" 1862. Den ungerske vetenskapsmannen A.Vamberi som reste till Turkmenistan 1863, tog med sig över trettio dikter av Makhtumkuli till Europa. Han publicerade dem 1879 på tyska i Leipzig. Dessa manuskript finns bevarade än idag på British museum.

Vetenskapsmannen och kännaren av österländsk litteratur, Je.E.Bertels (1890–1957), jämförde Makhtumkulis poesi med den antika tidens "Jamshids magiska kopp" och sade att den poesin återspeglar alla sidor av det turkmeniska samhällslivet. Den världsberömda kirgisisk-ryska författaren Tjingiz Ajtmatov (1928–2008) ansåg att dikterna som är skrivna av Makhtumkuli "kommer att förbli en hymn för alla kärleksfulla hjärtan för alltid".

Makhtumkuli-Fragi och samtida svenska poeter

Den svenske 1700-talpoeten Olof von Dalin (1708–1763) ställer i dikten *Tankar om Guds försyn* följande frågor:

Förblindade värld,
Hvart rasar din färd?
I villsamma fält,
I brusande strömmar,
Hvem har Er så stält?
Skal folk och natur
Gå fritt utan tömmar,
Som villaste djur?

Här famlar all ting
I oreda kring,
Här vinner et null
Den prägtigste lycka,
Här andas omkull
De rotfasta träd,
Och ogräs förtrycka
Den renaste säd.

(Vår klassiska LYRIK från ballader till Karlfeldt, W & W, sid.68-69)

Den turkmeniske poeten Makhtumkuli, som bodde flera tusen mil härifrån i medeltidens Turkmenistan i Centralasien, där det gällde då tiden - precis som nu! - inte allmänna lagar och

regler, utan bara de rikaste och starkaste regler, ställer samma frågor om livet i sin dikt *Du orättvisa ödet!* (*Saly dünyä, hey!*):

O himmel, du håller skeppet på vattnet,
Dock dränker du den vilken dag du vill!
Du lockar människor med saker och ting,
Du lockar en dag alla i samma fälla!

Du kommer till oss i obekvämtid utan varning,
Du gynnar inte oss, och gör precis som du vill,
Och en dag blandar du gärna med gift,
Födan som du ger oss, honungen i kärlet.

(*Makhtumkuli, Utvalda verk, Turkmenistan, volym 2, s. 31*)

Olof von Dalin fick sitt namn efter den obetydliga byn Dalstorp i Halland och var hovets poet. Han fortsatte sin dikt med följande rader:

Här vissnar en ros,
När näslan därhos
Blir yfvig till mods;
Här laddas den rika
Med gods uppå gods:
Den fattiga ser
Sin föda bortvika,
Och mister än mer.

(*Vår klassiska LYRIK från ballader till Karlfeldt, W & W, sid.69*)

1700-talpoeten turkmeniska klassiker Makhtumkuli oroar sig över samma frågor och problem, söker svaret på frågorna långt härifrån Nordeuropa. Några rader ur dikten *Söker man ett folk (Ili gözlär)*:

Någon har på sig en guldkrona och är glad,
Någon är hungrig många dagar i rad,
Någon kan inte försörja sig och äta bröd,
Någon söker det bästa sidenet och guld.

Någon har inte bröd för att äta sig mätt,
Någon - plats för att bevara det rätt,
Någon har inga kläder alls att ta på sig,
Någon letar efter det allra bästa silket och ullen.

(*Makhtumkuli, Utvalda verk, Turkmenistan, volym 1, s.106*.)

Men dikten "Tankar om guds försyn" var inte karaktäristisk för poeten Olof von Dalin, eftersom han i verkligheten tjänade slottet och hade adelsmännens syn på livet, saker och ting.

Däremot är det många som känner till litteraturvetet efter Johan Henrik Kellgren (1751–1795), som vågade öppna och med hårda ord kritisera samtidens sociala orättvisor i det svenska samhället. Här kommer några rader ur dikten *Våra villor*:

Hvad storverk, som ej skådat dagen,

Hvad dygd i hjertat ofödd låg,
Om ej, i ljufva villor dragen,
Man verklighet för skuggan såg!

(Vår klassiska LYRIK från ballader till Karlfeldt, W & W, sid.188)

Johan Henrik Kellgren, precis som Makhtumkuli, uppmanade de rika och starka att ge stöd till de svaga och fattiga:

Du, som med öm och ädel håg
Ger hjälp och vård åt dina bröder;
Som rörs af den förtycktes röst,
Ger honom tillflykt till dit bröst.
Och i hans hjärta glädje föder;
Som nöjd dit lif till offer bär
Åt Konung, Fosterland och Vänner!
Du i din dygd det värde känner,
Som ensam des belöning är;

(Vår klassiska LYRIK från ballader till Karlfeldt, W & W, sid.188)

Makhtumkuli uppmanar de rika dela med sig av sina rikedomar till dem som är i fattigdom, att bli generösa, och liknar de som samlar rikedom hela livet igenom med Karun (den snålaste mannen i den österländska mytologin). Makhtumkuli varnar de rika och säger att världens rikedomar inte är något att lita på, att allt det är borta så fort man lämnar denna värld. Man kan hitta samma motiv hos Johan Henrik Kellgren:

Men om vid sannings grymma låga
Dit djerfva öga skulle våga
At skåda ned i hjärtats natt,
Hvad du med häpnad skulle finna
Så många dygders rika skatt
Uti et ögonblick försvinna!

(Vår klassiska LYRIK från ballader till Karlfeldt, W & W, sid.188)

Anna Maria Lenngrens (1754–1817) var en samhällskritisk person och skrev avsevärt mycket mot de sociala orättvisorna. Dikten *Portraiterna* som skrevs av henne börjar med följande rader:

Uppå et gammalt Slott, et arf af gamla Fäder,
En skinntorr greflig Enka satt,
Var skral, drack ständigt The på fläder
Och hade ben som spådde väder,
Och leddes merendels besatt.
En dag, gud vet hur det var fatt,
När hon med Kammarpigian satt
Uti den stora saln, beklädd med gyllenläder
Samt här och der med ett portrait
Af hennes högvälborna ätt,
Hon i sit höga sinne tänkte:
At tala med det lumpna hjon,

Kanske det gaf min gickt en liten diversion;

(Vår klassiska LYRIK från ballader till Karlfeldt, W & W, sid.221-222)

Man får sedan veta hur hon lärde sin piga Susanna hur stora hennes förfäder var och hur mycket de betydde för landet och för alla.

De båda poeterna ser de sociala orättvisorna och tar dem nära till sina hjärtan, den vanliga människans lidande i dåtidens värld. Samhällets liv ordnad som de beskriver på ett sätt där – om du är rik och stark – kan du leva livet, du härskar över de fattiga och svaga, men om du inte har någon rikedom, kan du inte räkna med hjälp ens i nöd.

Samhällsklasser

Makhtumkuli var mycket kritisk mot mullorna som alltid stod på makthavarnas sida, på de rika, adelsmännens sida. Han var övertygad om att människans värde inte var beroende av hans rikedomar och att det bara var ett tillfälle att någon hade gjort vissa rika i världen och de andra fattiga. Enligt hans åsikt hade det lika gärna kunnat vara tvärtom – och det kallade Makhtumkuli himlens onda lek.

Han tyckte att ödets val inte var det rätta valet varje gång en ovärdig person ägde stora rikedomar och såg ner på de tusentals andra, bara på grund av att han eller hon hade tur i livet. Makhtumkuli betraktade det som bara var ett tillfälle som inte känner av vem som är vem och bara faller som en lycklig lott. I sin dikt *Den allra bästa av allt* (*Ýaryň ýagşysyn*) skriver han:

Den bästa honungsmelonen faller till sjakalen,
Den finaste kvinnan – till en ovärdig dumbom.
Om Gud delar allt till människor,
Varför får kungar all rikedom.

(*Makhtumkuli, Utvalda verk, Turkmenistan, volym 1, s.81*)

Makhtumkuli söker rättvisan på jorden, hans kritiska tankeförmåga är obegränsad, han är inte rädd för någon eller något och skriver precis som han tänker. På grund av att han inte ser den rätta ordningen på jorden sträcker han sin blick uppåt – till himlen. Ju mer han gör det, desto oftare ställer han frågan inför Gud: varför är allt så illa ordnat här på jorden om du som skapare är ansvarig för allt på jorden och i himlen? (*Den allra bästa av allt*):

Makhtumkuli ställer frågan – vad är det meningen med
Att du slår ihop det värdiga med det ovärdigs.

(*Makhtumkuli, Utvalda verk, Turkmenistan, volym 1, s.82*)

I 1700-talets Turkmenistan fanns inga tryckerier, böckerna kopierades för hand och därför förblev som vanligt även de dyraste manuskripten i ett enda exemplar. På grund av detta förlorades många dyrbara manuskript i olika sammanhang. Detta drabbade även den största diktsamlingen av Makhtumkuli, som innehöll dikter som han skrivit under fem år. Den största poesisamlingen av poeten blev förstörd under kriget. Så beskriver folkets poet sin egen personliga tragedi i litterära verk *Finns kvar bara ruiner* (*Weyran eýledi*):

Fienden anföll mitt folk plötsligt,
Familjer och vänner skingrades fort,
Det jag skrivit i fem år,
Har Gyzylbashi tagit från mig och förstört.

(Makhtumkuli, Utvalda verk, Turkmenistan, volym 1, s.233)

Till och med idag förföljer denna tragedi den turkmeniska litteraturen, vi saknar den förstörda boken och försöker hitta dikterna i den.

På samma gång blev även poetens älskade, en kvinna som hette Mengli fångslad av fienden. Det var för Makhtumkuli en tragedi som förföljde honom till det sista andetaget. Han tillägnade ett tiotal av sina kärleksdikter till den underbara kvinnan. Så börjar en av de mest kände elegier av poeten om Mengli *Det onda ödet skilde mig från min älskade*:

Jag brukade sjunga som koltrasten,
Men gråter under dagarna jämt nu.
Jag gråter med blod ur mina ögon,
Det onda ödet skilde mig från min älskade.

(Makhtumkuli, Utvalda verk, Turkmenistan, volym 1, s.41)

Skrev han efter det kriget, när han kom från sin fångenskap och inte hittade Mengli i byn. Och hans fantastiskt fina kärleksdikter om Mengli som från början lät som en sång förvandlades till en oavbruten elegi över hans förlorade kärlek:

Du som vävd av månsken,
Mina dagar tillbringas i längtan,
Ödets jul blev för mig trappsteg till ingenstans,
Och himlen förlorade sin helhet.

(Makhtumkuli, Utvalda verk, Turkmenistan, volym 1, s.42)

Livet var alldeles för tungt i 1700-talets Turkmenistan, det var fullt med faror för livet. Men för Makhtumkuli var livet ljus av kärlek och skönhet. Han uppskattade godhet och mod. Därför handlar hans bästa dikter om mod, andliga och materiella, om generositet och kärlek. Jag vill därför avsluta med några rader av hans rader som gick igenom århundradena och kom fram till vår tid. Kärleksdikter av Makhtumkuli var laddat med himmelsk ömhet och sorgligt avsked på samma gång och detta gör de också närmare till Erik Axel Karlfeldts kärleksdikter:

Jag vill få se dig en kort stund
Lika kort som livets längd,
Du är min själ, lust och förnuft,
Denna värld är din, o min Mengli!

De som såg dig blev kära,
De förlorar sig i livet,
Makhtumkuli, är ett offer för dig,
Religion och helgden, o min Mengli!

(Makhtumkuli, Utvalda verk, Turkmenistan, volym 1, s.96)

Makhtumkuli klagar ofta på det grymma ödet som förföljer de fattiga och utsatta, som inte ger människor möjligheten att leva ett värdigt liv på jorden. Men något ytterst intressant är att han nästan alltid har en slutsats om att detta inte skulle hända om de giriga härskarna och deras undersåtar vore barmhärtiga och inte tog av folkets sista levebröd. Han tyckte att fegisar och skurkar gjorde livet hårt. I följande rader ur dikten *Vid matbordet är alla modiga* (Baş

üstüne), ser man att poeten var ursinnig på de lömska, som enligt Makhtumkuli var orsaken till de flesta problemen i livet:

Du ska veta att alla är modiga
På en middag med gott om bröd.
Men för att veta – sanningen om folk,
Se på de när du hamnat i nöd.

(Makhtumkuli, Utvalda verk, Turkmenistan, volym 1, s.207.)

Turkemenske klassikern Makhtumkuli-Fragi och samtida svenska poeter som Olof von Dalin, Johan Henrik Kellgren, Anna Maria Lenngren och många andra drömde om en rättvis värld, de kunde inte blunda för folkets lidanden under de grymma århundradena, därför vågade de vara samhällskritiska i sina litterära verk. De 1700-talspoeterna uppmanade folk att behandla varandra på ett mänskligt sätt, längtade efter rättvisan i livet, dem hann inte själva få se bättre tider, men de har med sina odödliga litterära verk banat väg för bättre tider i världen.

Ak Welsapar,

medlem i Sveriges Författarförbund och
hedersmedlem i internationella PEN-klubben